

М. Лобода (Київ)

ПІДГОТОВКА КВАЛІФІКОВАНИХ РОБОЧИХ КАДРІВ ДЛЯ ПІДПРИЄМСТВ ВАЖКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ (1943–1950 рр.)

На початку відбудовних і відновлювальних робіт зруйнованого в роки Другої світової війни господарства України, зі зменшенням питомої ваги робочої сили особливо гостро проявилась проблема нестачі кваліфікованих кадрів. Якщо на перших порах для розчищення завалів та різних підсобних робіт можна було використовувати мобілізоване населення з навколишніх міст і сіл без спеціалізованих навичок і досвіду роботи, то для введення в дію агрегатів, налагодження технологічних ліній потрібні були кадрові робітники, а їх після окупації України 1941–1944 рр. залишилось дуже мало.

Щоб покращити ситуацію на місцях, керівництво держави розгорнуло широкомасштабну програму підготовки кадрів, яка проводилася не лише з метою миттєвого забезпечення підприємств (будов) працівниками різної спеціалізації, а й сформувати постійні робочі кадри для промисловості. Крім того, масова підготовка кваліфікованих фахівців мала сприяти підвищенню продуктивності їх праці, ділового рівня, та виробничо-технічному зростанню що повинно було позитивно вплинути на кількість і якість виробленої працівниками продукції.

Підготовка кваліфікованих робочих кадрів для підприємств важкої промисловості здійснювалася за двома напрямками: в навчальних закладах трудових резервів і шляхом короткотермінової підготовки робітників безпосередньо на виробництві.

Підготовка кваліфікованих кадрів у системі Державних трудових резервів, (створена в кінці 1940 р.) передбачала навчання молоді в ремісничих (РУ), залізничних училищах (ЗУ) і школах фабрично-заводського навчання (ФЗН). На визволеній території України відновлення діяльності цієї системи мало відбуватися через повернення евакуйованих училищ і шкіл (реевакуація) та заснування нових навчальних закладів. Оскільки реевакуація не була проведена (головною причиною її зриву було недотримання базовими підприємствами умов організації перевезення устаткування та людей на попередні місця), починаючи з осені 1943 р. в Україні навчальні заклади системи Державних трудових резервів фактично створювалися заново¹. Забезпечення цих закладів достатньою кількістю учнів відбувалося шляхом планової мобілізації молоді з різних областей України². В результаті такої політики уряд досягав кількох цілей.

По-перше, підприємства і фабрики отримували безкоштовну робочу силу за рахунок прикріплення до них учнівської молоді на час практики. У жовтні 1943 р. на Кадіївському заводі працювало 350 робітників і 450 учнів РУ та ФЗН, на Костянтинівському хімічному заводі в листопаді 1943 р. — 1000 робітників і 400 учнів ремісничих училищ³. Загалом лише за воєнні роки 50% виробленої під час проходження практики продукції підраховувалося як планове постачання, а це у 1945 р. становило понад 4 млн. руб.⁴

По-друге, в РУ і ФЗН готувалися майбутні фахівці з різних робітничих професій, які на кілька років примусово прикріплювалися до конкретного підприємства з обмеженим правом звільнення. Передбачалось, що такі заходи зможуть зупинити плинність кадрів і підвищити ефективність виробництва.

Складність у поновленні роботи навчальних закладів трудових резервів полягала у майже повній їх руйнації. З 316 навчальних закладів, що працювали до війни, в Україну на кінець 1945 р. з евакуації повернулись лише 4. Донбас як найбільш розвинений промисловий регіон за час окупації втратив усі 18 ремісничих училищ, а з 107 шкіл ФЗН залишилося тільки 18⁵. Причиною відставання в справі організації училищ і шкіл у встановлені урядом терміни було те, що в республіці з повністю зруйнованою економікою наркомати не завжди мали змогу вживати необхідних заходів для ремонту й устаткування приміщень для училищ і шкіл. До 15 січня 1944 р. у Сталінській, Ворошиловградській і Харківській областях передбачалося створити 30 шкіл ФЗН будівельників на базі будівельно-монтажних організацій і заводів металоконструкції Наркомату будівництва. До березня 1944 р., розпочали заняття лише дві з них у м. Харкові⁶.

На 1 вересня 1945 р. для нормального навчання і повного розміщення нового призову не вистачало 50800 м² навчальної і житлової площі, понад 1000 токарних і металообробних верстатів, 4012 слюсарних тисків; не були вжиті заходи для укомплектування шкіл керівними, виховними, викладацькими кадрами. У результаті в 1945 р. з навчальних закладів трудових резервів вибули 2943 учнів, з них самовільно — 1800 осіб⁷.

Комплектування училищ і шкіл в областях України (Сталінській, Ворошиловградській, Харківській, Дніпропетровській, Київській, Сумській, Полтавській та Чернігівській) гальмувалося також через відсутність гуртожитків (не лише приміщень для них, а й необхідного інвентаря)⁸. Станом на 1 вересня 1945 р. в гуртожитках Сталінської області не вистачало 11170 ліжок, 14093 тумбочок, 1406 столів, понад 20000 табуреток⁹.

Подібна проблема залишалася складною для вирішення в багатьох навчальних закладах протягом усієї IV п'ятирічки. Навіть у 1948 р. школа ФЗН № 79 розмістила мобілізовану молодь в непідготовлених приміщеннях¹⁰; в тому ж році гідроенергетичний технікум, що існував на базі Дніпробуду, хоч і був підготовлений повністю до зими (приміщення відремонтовані, паливо завезено), проте через недостачу приміщень заняття в ньому проходили в три зміни. Запорізький алюмінієвий технікум також не мав достатньо приміщень й розміщувався в РУ № 8, у зв'язку з чим був позбавлений елементарних умов для проведення навчання (не мав можливості організувати лабораторії і кабінети, базове підприємство для підготовки учнів за спеціальностями також було відсутнє)¹¹.

В результаті неузгодженості дій адміністрації новостворюваних РУ і шкіл ФЗН та мобілізаційних комісій траплялися випадки, які, з одного боку, не давали можливості влаштувати вже мобілізовану і привезену на місця молодь, а, з іншого, — погіршували і без того складну роботу комісій з набору через непопулярність примусових засобів, якими вони користувалися.

Шляхи створення шкіл системи трудових резервів та форми їхньої співпраці з підприємствами були різні. Одні з них цілеспрямовано готували фахівців за державним планом; інші — отримували замовлення на підготовку кваліфікованих робітників тих чи інших спеціальностей безпосередньо від конкретних підприємств; деякі — створювалися саме при заводах, поповнюючи таким чином ряди робітників.

На заводах виробниче навчання учнів шкіл ФЗН проходило в складі бригад чи ланок на робочих місцях під керівництвом кваліфікованих кадрових робітників та під загальним наглядом й інструктажем майстра училища¹².

Для проходження виробничої практики адміністрація РУ укладала угоди з керівництвом заводів. Згідно з ними училище мало направляти учнів на виробниче навчання; а заводи — надати умови для отримання відповідних

професій. Заводи брали на себе зобов'язання: створити учням навчальні місця відповідно до їх професій; забезпечити процес навчання обладнанням, пристроями, інструментами, надати необхідну документацію; не допустити використання учнів не за спеціальністю, а також на підсобних допоміжних роботах; забезпечити перед початком робіт роздачу нарядів з вказівкою в них об'єму робіт і розцінок, а також організувати облік виробітку учнів нарівні з робітниками цеху; оплачувати роботу учнів, а гроші перераховувати через цех на розрахунковий рахунок у відділеннях Держбанку. В свою чергу училища зобов'язувалися забезпечити своєчасну явку учнів на роботу; сплачувати вартість спричиненої ними шкоди за псування устаткування, за фактичного вартістю; своєчасно виплачувати учням відповідний відсоток заробітної плати за виконану роботу; стежити за дотриманням трудової дисципліни в період проходження виробничої практики-навчання в цеху¹³.

Всі ці заходи передбачали, що учні шкіл ФЗН і РУ отримають можливість удосконалювати і покращувати свою виробничу майстерність, закріплювати набуті теоретичні знання. Водночас практика навчально-виробничої співпраці училищ і шкіл з заводами не завжди давала позитивні результати. Зокрема, ряд типових недоліків можна констатувати на прикладі двомісячної співпраці школи ФЗН № 21 зі Спеціальним будівельно-монтажним управлінням з відбудови Дніпрогесу міністерства електростанцій СРСР (Запоріжжя). Так, замовлення підприємства школі ФЗН на підготовку молоді певних спеціальностей не відповідало реальним потребам виробництва, на момент підготовки учнів будівництву були більше не потрібні арматурники; нерационально проводилася навчально-виробнича практика: навчальні групи не мали постійного місця роботи, і тому витрачалося багато часу на переведення їх з одного фронту робіт на інший; простежувалися часті перебої в забезпеченні навчальних груп необхідними будматеріалами; не було налагоджено забезпечення інструментами: особливо гостро відчувалася нестача сокир, рубанків, фуганків, пилок, відер, носилок, ящиків для розчину тощо; окремі практиканти не мали можливості досконало освоїти ази програми через відсутність фронту робіт: групи малярних робіт практикували лише побілку фасадів, а з олійними фарбами не працювали; не було роботи для склярів; слюсарі-сантехніки забезпечувалися роботою лише на 50%; учні усіх спеціальностей не були забезпечені спецодягом за рахунок базового підприємства; не налагоджене безперебійне харчування в їдальні спричинило до постійних запізнень учнів на заняття і роботу більш як на 1 годину¹⁴.

Разом з тим, не варто применшувати співпрацю підприємств і училищ та шкіл ФЗН. Частими були випадки, коли базові підприємства через гостру потребу робітників вузькогалузових спеціальностей самі намагалися забезпечити навчальні заклади основними та допоміжними засобами навчання, вимірювальними та різальними інструментами. Нарівні з цехами підприємств ремонтувалися й устатковувалися приміщення навчальних закладів. Училищам безкоштовно надавалися паливо¹⁵, електроенергія, водопостачання. Майстри отримували всебічну допомогу з боку базових підприємств у технічному забезпеченні шкіл та училищ¹⁶.

В 1950 р. з ініціативи комсомольських організацій почало практикуватися систематичне надання шефської допомоги навчальним закладам міністерства трудових резервів. Комсомольські організації спільно з колективами підприємств взяли шефство над училищами, школами ФЗН, організованими на базі підприємств. Вони зобов'язалися устаткувати майстерні, облаштувати гуртожитки, виділити майстрів для надання допомоги в покращенні виробничо-теоретичного навчання, прикріпити інженерно-технічних працівників (ІТП) для консультацій, забезпечити навчальні заклади технічною літературою¹⁷.

Управління трудових резервів при РНК СРСР намагалося стежити за якісним навчанням молоді та її плановим перерозподілом між підприємствами, хоча за постійно зростаючої чисельності шкіл і училищ, а також кадрових ротаціях на заводах це зробити було надзвичайно складно. І все ж у 1945 р. один з наказів вимагав перевести групу учнів-ковалів (25 осіб) з ремісничого училища № 7, діючого на базі заводу ім. Ворошилова Наркомату мінометного озброєння, до ремісничого училища № 3 (машинобудівного заводу ім. Мікояна Наркомату важкого машинобудування) в м. Мелітополь Запорізької області у зв'язку з ненаданням робочих місць базовим підприємством¹⁸.

Траплялись випадки, коли РМ СРСР і Міністерство трудових резервів СРСР не враховувало реальних потреб підприємств у спеціалізації робочої сили і вимагало надати робочі місця випускникам шкіл ФЗН за спеціальностями, вакансії яких були відсутні. Так, у 1949 р. Дніпровський алюмінієвий завод ім. Кірова, згідно з постановою РМ СРСР від 4 травня 1949 р. зобов'язаний був прийняти 116 випускників шкіл ФЗН. У відповідь адміністрація заводу звернулася з проханням надати дозвіл перекваліфікувати випускників ФЗН за професіями, необхідними заводу. В іншому випадку — на підприємстві не було можливості використовувати їх за кваліфікацією¹⁹.

Попри всі складнощі і недоліки в організації навчального процесу і засвоєнні на практиці отриманих умінь і навичок, підготовлена в школах ФЗН і РУ молодь масово розподілялася на підприємства (будови). Загалом РУ і ЗУ та школи ФЗН випустили в 1944 р. 23,8 тис. молодих кваліфікованих робітників, в 1945 р. — 82,7 тис. осіб, в 1946 р. — 90,2 тис., 1947 р. — 183,9 тис.²⁰ На кінець 1949 р. — початку 1950 р. в Україні діяло 268 училищ з контингентом учнів 74485 осіб, в тому числі: РУ — 176 (навчалось 46953 особи), ЗУ — 40 (11922 особи), гірничопромислових — 21 (8123 особи), гірничотехнічних — 2 (350 осіб), спеціально ремісничих і сільськогосподарських — 29 (7137 осіб).²¹

Одночасно з відновленням діяльності системи Державних трудових резервів розгорнулася широка кампанія з підготовки робітників різних професій безпосередньо на виробництві.

Зумовлено це було тим, що відразу з визволенням території України на підприємства, що відбудовувалися і вводилися в дію, масово залучалося населення, більшість якого зовсім не була знайома з виробничим процесом. Тому для масової підготовки кадрів на шахтах комбінатів «Ворошиловградвугілля» і «Сталінвугілля» було створено мережу курсів, шкіл і комбінатів виробничо-технічного навчання, де молоді робітники здобували професію, оволодівали суміжними спеціальностями, навичками продуктивної праці, отримували теоретичні знання. Як результат, до липня 1943 р. на шахтах Ворошиловградської області такими формами навчання було охоплено понад 28 тис. робітників; з вересня 1943 р. до квітня 1945 р. у вугільній промисловості Донбасу оволоділи гірничими спеціальностями 277 тис. трудящих. Жінок серед них налічувалося 103 тис.²² Протягом 1943–1944 рр. основам гірничої спеціальності без відриву від виробництва навчено близько 11 тис. гірників Криворізького залізничного басейну²³.

Однак вугільна промисловість і надалі мала гостру потребу в кваліфікованих кадрах. У 1944 р. на шахтах комбінату «Сталінвугілля» кожний четвертий начальник і дві третини керівників дільниць, інженерів не мали спеціальної або економічної освіти, а на початку 1945 р. з 4215 ІТП понад 2000 не мали відповідної професійної підготовки. Якісний склад фахівців, як і гірників, залишився низьким²⁴.

Вже на перших порах відбудови і введення в дію промислових підприємств система підготовки кваліфікованих кадрів безпосередньо на виробництві принесла свої результати. Підтвердження цієї тези знаходимо у кількісних показниках підготовлених кваліфікованих робітників, стахановців і ударників по металургійних заводах України протягом жовтня 1943 – липня 1944 р.²⁵ (табл. 1.)

Таблиця 1

Назва заводу	Кількість підготовлених, кваліфікованих робітників		Кількість с/а. ановців і Здарників			
	Дата	Кількість осіб	Дата	Кількість осіб	Дата	Кількість осіб
Ольховський коксохімічний завод	жовтень 1943 –	268	жовтень 1943	81	липень 1944	317
Кадіївський ливарно-механічний завод	липень 1944	44	жовтень 1943	15	липень 1944	160
Ворошиловградський трубопрокатний завод ім. Якубовського	жовтень 1943 –	110	жовтень 1943	25	липень 1944	130
Лутугінський чавуноливарний завод	липень 1944	108	жовтень 1943	128	липень 1944	369
Кадіївський коксохімічний завод	жовтень 1943 –	166	жовтень 1943	37	липень 1944	431
Ворошиловградський коксохімічний завод	липень 1944	194	жовтень 1943	45	липень 1944	382
Ворошиловградський металургійний завод	жовтень 1943 –	400	жовтень 1943	876	липень 1944	1904
Алмазніанський металургійний завод	липень 1944	177	жовтень 1943	58	липень 1944	197

Як бачимо з таблиці зі зростанням кількості підготовлених кадрів збільшувалася кількість робітників, які за цей період почали перевиконувати норми виробітку.

Для проведення систематичних заходів з навчання фахівців необхідних професій на заводах створювалися спеціальні відділи з підготовки кадрів і підвищення кваліфікації робітників та інженерно-технічних працівників. Співробітники цих відділів у своїй роботі керувалися планами відповідного міністерства з підготовки кадрів, а також локальними потребами кожного відділу, цеху. Щоквартально вони були зобов'язані подавати звіти про виконану роботу²⁶. У своєму арсеналі вищеназвані відділи мали різні методи роботи, кожний з яких цілеспрямовано застосовувався для певних категорій робітників та інженерно-технічних працівників, які проходили навчання. Для новоприйнятих робітників запроваджували бригадно-індивідуальне і курсове навчання. З метою підвищення кваліфікації зайнятих на виробництві використовували навчання другій професії, курси цільового призначення, стахановські школи, навчання на вищий розряд, складання технімінімумів. Навчанню підлягали всі робітники, які не справлялися з виконаннями встановлених норм виробітку²⁷.

Пильну увагу приділяли підвищенню кваліфікації молодих робітників, які закінчили школи трудових резервів. На заводах спостерігали за новоприбулими: як вони володіють виробничим процесом, як знають основні теоретичні положення, наскільки ознайомлені з кресленнями, технічним обладнанням, адже наявність усіх цих навичок впливала на якість і продуктивність праці

робітників. Для випускників шкіл ФЗН і РУ на заводах найчастіше практикували проведення курсів цільового призначення.

Щодо бригадно-індивідуального навчання, то воно проходило в два етапи: спочатку прищеплювалися простіші виробничі навички, згодом в процесі роботи набувався досвід. Термін підготовки диференціювався в залежності від складності кваліфікації і тривав від одного до шести місяців. Навчання проводили кадрові робітники, техніки, інженери. Шефська робота ІТП спрямовувалась на оволодіння початківцями професією, виконання і перевиконання норм виробітку, освоєння технології, читання креслень, усунення браку, на знання сутності стахановського руху, виконання соціалістичних зобов'язань заводу, підвищення загальнокультурного рівня, читання художньої літератури, відвідування кіно, театрів, побутове влаштування, раціональний розподіл молодими робітниками свого бюджету. Учням встановлювали зменшені норми виробітку, вчителям виплачували винагороду.

Навчання другої професії, як, зокрема, на заводі № 75 Міністерства транспортного машинобудування СРСР (Харків), проводилось з метою збільшення чисельності спеціалістів, яких не вистачало.

У стахановські школи, як правило, направляли робітників, що не виконували норми виробітку, допускали брак на виробництві. Крім того, створювали стахановські школи для передачі передових методів праці, наприклад: швидкісного різання і вивчення досвіду роботи лауреата Сталінської премії О. Чутких. Керівниками стахановських шкіл були кращі виробничники і технологи²⁸.

Курси технімуму охоплювали групи робітників професій, які потребували систематичної перевірки теоретичних і практичних знань (електрики, кранівники, електрозварники, токарі, фрезерувальники, слюсарі та ін.). Програма розраховувалася на 60–80 академічних годин і давала необхідні знання з металознавства, читання креслень, знайомила з технологією, устаткуванням тощо²⁹.

Курси цільового призначення мали на меті підвищити теоретичні знання і практичні навички, щоб вони відповідали тому розряду, який було присвоєно молодим робітникам із закінченням шкіл трудових резервів³⁰. Практикувалося також залучення ІТП заводів у мережу заочного і вечірнього навчання шляхом широкого оповіщення по радіо умов вступу у ВУЗи і технікуми; розповсюдження листівок, особистих звернень до робітників, розміщення оголошень різних навчальних закладів на стендах, встановлення стендів-дошок: «Де навчатися, працюючи на заводі»³¹. На деяких підприємствах створювалися консультативні пункти заочного навчання, технічні бібліотеки³².

Усі форми підвищення кваліфікації передбачали не лише практичну сторону, а й теоретичну. Так, на заводі № 75 Міністерства транспортного машинобудування СРСР (Харків) проводили різноматичні лекції для підвищення ділової кваліфікації інженерних працівників (тематика: «Мастильні матеріали і пальне для дизеля», «Обробіток холодом для збільшення стійкості інструменту» та ін.) і для керівного складу заводу й робітників окремих відділів (готувалися диференційовано). Викладачами були в основному кваліфіковані інженерно-технічні працівники³³.

На Дніпропетровському металургійному заводі ім. Петровського лекції читали професори місцевих вузів й ІТП інших заводів у гуртках з підвищення ділової кваліфікації (тематика: «Збільшення продуктивності доменних печей», «Атомна енергія та її застосування», «Собівартість чавуну доменного цеху заводу ім. Петровського» та ін.)³⁴. Лише на металургійних підприємствах Ленінського району м. Дніпропетровськ для ІТП було прочитано 54 лекції на науково-технічні й економічні теми (охоплено 1532 особи).

В 1946 р. з метою підвищення ролі різноманітних курсів у процесі навчання й отримання найефективніших результатів від їх роботи вживалися заходи для заохочення викладачів. Свідченням цього є пропозиція Наркомату чорної металургії СРСР начальникам головних управлінь, директорам підприємств НКЧМ з 1 січня 1946 р. встановити погодинну оплату за теоретичне навчання на курсах підготовки й підвищення кваліфікації для робітників у розмірі 8–10 руб., і на курсах середньо-технічного персоналу та ІТП в розмірі 15–20 руб. Крім того, директорам підприємств пропонувалось преміювати робітників навчально-курскових комбінатів і відділів підготовки кадрів, інструкторів і викладачів за виконання встановлених планів підготовки робітників, а також майстрів, які сприяли підвищенню кваліфікації своїх колег³⁵.

Поряд із заохоченням до практично-викладацької діяльності кадрових працівників багато уваги приділялося розширенню навчальної бази, як це було на більшості підприємств чорної металургії Ленінського району Дніпропетровська. В районі діяло 2 навчально-курскових комбінати: при металургійних заводах ім. Петровського та ім. Леніна. На заводі ім. Леніна організовано за різними спеціальностями 10 навчально-технічних кабінетів, кожен з яких обладнаний наочним матеріалом: плакатами, кресленнями, експонатами сирих матеріалів і готових виробів³⁶. Працювали відділи технічного навчання на дніпропетровських коксохімічному заводі ім. Калініна, заводі металургійного обладнання, паровозоремонтному заводі Міністерства чорної металургії, в тресті «Дніпроважбуд». Всі вони, окрім тресту, були забезпечені приміщеннями для теоретичного навчання. За 11 місяців 1946 р. на цих підприємствах підготовлено 3073 (98 % до річного плану) нових робітників і навчалось ще 582³⁷.

Загалом кожне підприємство при підготовці і навчанні робітників виходило з власних потреб і можливостей. Так, на Нікопольському заводі будівельних машин ім. Леніна в 1944 р. підготовка кадрів на виробництві проводилась переважно за методом бригадно-індивідуального навчання; з грудня 1944 р. — організовано курси підвищення кваліфікації; у 1945 р. створено стахановські школи, посилено роботу з підвищення кваліфікації на розряд, за бригадно-індивідуальним навчанням і на курсах³⁸. Як результат, у 1948 р. підготовка нових кадрів охоплювала 57 осіб; підвищення кваліфікації робітників включало навчання технімуму (5 шкіл — 72 особи), стахановські школи (11 шкіл — 55 осіб), курси цільового призначення (12 осіб), навчання робітників на вищій розряд (18 осіб). Проводилися заходи з підвищення кваліфікації майстрів та ІТП: зокрема, інженери і техніки відвідали 6 курсів (на Ленінградському заводі «Пролетар», на ливарному факультеті ВНІТОЛ м. Москви, на Костромському екскаваторному заводі «Робочий металіст» та ін.)³⁹.

В 1946 р. — на початку 1947 р. на підприємствах тресту «Будьоноввугілля» м. Сталіно увага в основному концентрувалась на вивченні правил технічної безпеки. Навчання робітників технімуму і підготовки ІТП на спеціальних курсах було відсутнє зовсім⁴⁰.

На заводі № 75 у Харкові в першому півріччі 1948 р. відділ підготовки кадрів враховував завдання, які стояли перед колективом заводу з освоєння нової продукції. І тому через усі види навчання було підвищено кваліфікацію 447 ІТП⁴¹. Велику увагу тут також приділяли покращенню кваліфікації випускників шкіл трудових резервів, які не показали належного рівня у засвоєнні виробничих навичок, знанні основних теоретичних положень, розумінні креслень та технічного процесу. З 629 робітників, які підвищили кваліфікацію, 198 були випускниками цих шкіл⁴².

У навчанні нових некваліфікованих робітників акцент ставився на своєчасній і якісній підготовці фахівців дефіцитних спеціальностей (зварників, карусельників, обрубників, кранівників та ін.)⁴³.

У навчально-курсовій мережі комбінату «Сталінвугілля» в 1948 р. активно практикувалися бригадно-індивідуальне навчання — (підготовлено 14316 осіб), курсове навчання (5247 осіб), підвищення кваліфікації (26722 осіб). Загалом охоплено навчанням — 46 285 осіб, в т. ч. 3680 молодих робітників-випускників зі шкіл ФЗН⁴⁴.

Особлива увага на комбінаті приділялася стану освіти серед ІТП та управлінців. До початку 1949 р. серед керівників трестів з вищою освітою нараховувалось 70% осіб, зі спеціальною середньою — 20%; начальників відділів трестів з вищою освітою — 36,8% і спеціальною середньою — 16%; начальників шахт і шахтоуправлінь з вищою освітою — 44,8%, спеціальною середньою — 25,3%; начальників дільниць з вищою освітою — 4,3% і спеціальною середньою — 9,0%, техніків вузької спеціальності — 4,8%. З метою підвищення їх фахового рівня протягом 1948 р. при інститутах, технікумах, на курсах підвищення кваліфікації було навчено 181 особи на шестимісячних курсах і 102 особи на півторарічних курсах; при курсовій мережі трестів і шахт комбінату підготовлено 311 осіб⁴⁵.

Підготовці кваліфікованих робітників безпосередньо на підприємствах продовжували приділяти увагу і в останній рік IV п'ятирічки. У 1950 р. по шахтоуправлінням тресту «Ворошиловградмісцьвугілля» діяли: курсова мережа з відривом (29 осіб) і без відриву від виробництва (220 осіб), індивідуально-бригадне навчання (380 осіб), здача технімуму (336 осіб). В результаті підвищено рівень фахової підготовки робітникам різних спеціалізацій⁴⁶.

Разом з тим слід зазначити, що з 1949 р. в зв'язку з поступовим зменшенням притоку на підприємства робочої сили за вільним наймом, значно скоротилися обсяги навчання нових робітників. Для прикладу, на заводі № 75 станом на 1 січня 1949 р. навчалось 223 нових робітників, а через 5 місяців — лише 94⁴⁷.

Проблемі підвищення кваліфікації робітників приділяли важливе значення комітети комсомолу. Так, 24 квітня 1946 р. збори комсомольської організації Ворошиловградського паровозобудівного заводу ім. Жовтневої революції в планах відновлення заводу одним із завдань ставили: створити умови, щоб до кінця п'ятирічки не менше 500 молодих робітників отримали неповну середню освіту, 400 — середню, 50 — вищу без відриву від виробництва. Планувалось підвищити кваліфікацію 2 тис. молодих робітників. Усі члени молодіжних бригад зобов'язувались підвищити свою майстерність на 2 розряди, а 150 осіб — отримати дві професії⁴⁸.

Стан професійного навчання широко висвітлювався у періодичній пресі. Вже в кінці 1943 р. «Ворошиловградская правда» опублікувала статтю заступника начальника комбінату «Ворошиловградвугілля» С. Лукаша «Шахтам — кваліфіковані кадри». В «Социалистическом Донбассе» гірники старшого покоління виступили з закликом до всіх кадрових шахтарів взятися за навчання молодих робітників. На багато років в газеті стала постійною рубрика «Стара гвардія готує нові кадри». Про навчання робітників постійно писали центральні, обласні, міські та районні газети.

З метою налагодження ефективної підготовки навчання робітників преса безпосередньо на виробництві стежила за виконанням планів технічного навчання адміністрацією заводів, у випадку їх порушень відповідальні керівники зазнавали різкої критики. У газеті «Коксовик» (м. Дніпропетровськ) 2 лютого 1945 р. критикувались начальники цехів, які безвідповідально ставилися до навчання робітників. Як наслідок, із запланованих в 1944 р. 550 осіб через усі види навчання пройшли всього 172 (31,3%)⁴⁹.

Про ефективність заходів підготовки і навчання працівників підприємств свідчать статистичні дані заводів про виконання молодими робітниками норм

виробітку після проходження ними будь-якого з видів навчання. На заводі № 75 додаткове навчання позитивно вплинуло на ефективність праці окремих робітників, які спочатку ледве виконували 80% норми виробітку⁵⁰. Якісні результати навчання продемонстрував токар Калита з цеху 110 (школа ФЗН-19, Золочів). Після навчання в стахановській школі для тих хто не виробляв норм, він виконав план січня на 164% (792 руб.), лютого — на 207% (816 руб.), березня — на 220% (1092 руб.), квітня — на 172% (735 руб.); токар Алексєєв з цеха 110 (школа ФЗН-2, Воронеж) після навчання на цільових курсах мав такі показники: січень — 149% (592 руб.), лютий — 154% (545 руб.), березень — 175% (651 руб.), квітень — 130% (527 руб.). Такі приклади були непоодинокими⁵¹.

Загалом за відомостями уповноваженого ВЦРПС по УРСР лише в 1946 р. в стахановських школах по галузевих комітетах профспілок навчено: в коксохімічній промисловості — 846 осіб, залізорудній — 190, вогнетривкій — 777, нафтовій — 48, скляній — 269, лісопереробній і деревообробній — 171, торф'яній — 105, чорній металургії — 7731 осіб⁵².

В організації технічного навчання зустрічалося багато труднощів та перешкод. Серед них: відсутність літератури, научних і методичних матеріалів, кабінетів, посібників для викладачів, навчальних програм з ряду професій; затягування термінів навчання через зрив занять; низька оплата за підвищення кваліфікації майстрів⁵³. Крім того, директори далеко не всіх підприємств сумлінно виконували затверджені міністерством і головкомом плани. Наприклад, на Харківському алюмінієво-бронзовому заводі упродовж 1946 р. план підготовки нових робітників був повністю зірваний, а з підвищення кваліфікації виконаний лише на 48,2%⁵⁴.

Отже, на початку відбудови виявилось, що промислові підприємства потребують не лише значної маси робочої сили, а й підготовлених кваліфікованих робочих кадрів. В перші місяці проблему дефіциту фахівців вирішували шляхом переведення кваліфікованих робітників не лише з інших підприємств України, а й інших союзних республік. Проте ця практика, яка частково використовувалася і в наступні роки, не могла задовольнити реальних потреб відбудови. У зв'язку з цим, уряд розгорнув широкомасштабну програму підготовки кадрів, яка здійснювалася двома паралельними шляхами: підготовки молоді в навчальних закладах системи трудових резервів і навчання робітників безпосередньо на виробництві. Втілюючи в життя означену програму, керівництво держави прагнуло досягнути кількох цілей: в короткий термін забезпечити підприємства (будови) працівниками різної спеціалізації, сформувати постійні робітничі кадри для промисловості, підвищити продуктивність праці робітників, і, як результат, — кількість і якість виготовленої продукції.

¹ Бомбандьорова О. А. Трудові резерви на відбудові промислових підприємств України (1943–1945 рр.) // Шляхи розвитку слов'янських народів: Актуальні проблеми історії: Зб. наук.-метод. праць. — К., 1992. — Вип. 2–3. — С. 76.

² Державний архів Російської Федерації (далі — ДАРФ). — Ф. Р-9507, оп. 2, спр. 420, арк. 24–26.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1, оп. 23, спр. 604, арк. 83.

⁴ Бомбандьорова О. А. Назв. праця. — С. 113.

⁵ Там само. — С. 76.

⁶ Державний архів Донецької області (далі — ДАДОО). — Ф. П-326, оп. 2, спр. 175, арк. 3.

- ⁷ Там само. — Арк. 10.
- ⁸ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, спр. 874, арк. 2–6.
- ⁹ ДАДоО. — Ф. П-326, оп. 2, спр. 727, арк. 10.
- ¹⁰ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, спр. 5118, арк. 57.
- ¹¹ Державний архів Запорізької області (*далі* — ДАЗО). — Ф. Р-1335, оп. 10, спр. 92, арк. 98.
- ¹² Там само. — Ф. Р-2506, оп. 1, спр. 68, арк. 112, 113.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Там само. — Ф. Р-2174, оп. 1, спр. 150, арк. 32, 33.
- ¹⁵ Російський державний архів економіки (*далі* — РДАЕ). — Ф. 8243, оп. 4, спр. 316, арк. 228.
- ¹⁶ Бомбандьорова О. А. Назв. праця. — С. 85.
- ¹⁷ Восстановление Донбасса (1946–1950): Док. и матер./ Рук. кол. сост. И.Ф. Курас. — К., 1986. — С. 429.
- ¹⁸ ДАЗО. — Ф. Р-1360, оп. 2, спр. 3, арк. 91.
- ¹⁹ Там само. — Ф. Р-2506, оп. 1, спр. 68, арк. 38.
- ²⁰ Промышленность и рабочий класс Украинской ССР. 1946–1950: Сб. док. и матер. / Ред. В. Е. Романцов. — К., 1980. — С. 343.
- ²¹ Там само. — С. 479.
- ²² Чернега П. М. Підготовка робочих кадрів у промисловості України в роки Другої світової війни // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. — К., 2005. — Вип. 9: В 3 ч. — Ч. 3. — С. 172.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Там само.
- ²⁵ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, спр. 1071, арк. 8.
- ²⁶ Державний архів Харківської області (*далі* — ДАХО). — Ф. Р-4178, оп. 3, спр. 581, арк. 11.
- ²⁷ РДАЕ. — Ф. 7516, оп. 2, спр. 151, арк. 66; Там само. — Спр. 150, арк. 121, 122; Там само. — Ф. 8243, оп. 4, спр. 311, арк. 1, 2.
- ²⁸ ДАХО. — Ф. Р-4178, оп. 3, спр. 581, арк. 13.
- ²⁹ Там само. — Арк. 12–14.
- ³⁰ Там само. — Арк. 8.
- ³¹ Там само. — Спр. 360, арк. 6, 7.
- ³² Там само.
- ³³ Там само. — Арк. 1, 3.
- ³⁴ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, спр. 4428, арк. 286, 287.
- ³⁵ Державний архів Луганської області (*далі* — ДАЛО). — Ф. Р-2, оп. 2, спр. 12, арк. 1.
- ³⁶ ЦДАГО України. — Ф. 1, оп. 23, спр. 4428, арк. 82.
- ³⁷ Там само. — Арк. 285, 286.
- ³⁸ Державний архів Дніпропетровської області (*далі* — ДАДнО). — Ф. Р-4595, оп. 1, спр. 55, арк. 3.
- ³⁹ Там само. — спр. 134, арк. 5, 6.
- ⁴⁰ ДАРФ. — Ф. Р-7416, оп. 3, спр. 28, арк. 2.
- ⁴¹ ДАХО. — Ф. Р-4178, оп. 3, спр. 360, арк. 1.
- ⁴² Там само. — Арк. 8.
- ⁴³ Там само. — Спр. 581, арк. 12.
- ⁴⁴ ЦДАГО України. — Ф. 166, оп. 3, спр. 326, арк. 70.

⁴⁵ Там само. — Арк. 72.

⁴⁶ ДАЛО. — Ф. Р-2383, оп. 4, спр. 9, арк. 2.

⁴⁷ ДАХО — Ф. Р-4178, оп. 3, спр. 581, арк. 11.

⁴⁸ Восстановление Донбасса (1946–1950) ... — С. 50, 51.

⁴⁹ Подготовка кадров // Коксовик. — Днепропетровск. — 1945. — 2 февраля.

⁵⁰ ДАХО. — Ф. Р-4178, оп. 3, спр. 581, арк. 9.

⁵¹ Там само. — Арк. 8, 9.

⁵² Промышленность и рабочий класс Украинской ССР... — С. 291.

⁵³ ДАХО. — Ф. Р-5773, оп. 1, спр. 80, арк. 12; Там само. — Спр. 49, арк. 24; РДАЕ. — Ф. 8243, оп. 4, спр. 318, арк. 137.

⁵⁴ ДАХО. — Ф. Р-5773, оп. 1, спр. 49, арк. 25.